

VAKIF SENETLERİ

Yrd. Doç. Dr. Cahit BALTACI

Birçok müesseselerin ortaya çıkışlarında olduğu gibi, dini gayelerle ortaya çıkan ve daha sonra insanî, medenî ve içtimâî gayelerle kurulan vakfın başlangıç tarihini söyleyebilmek mümkün değildir. Bazı rivayetler onu Hz. Adem'in oğlu Hz. Şit'e, bazıları Hz. İbrahim'e ve bazıları da Hz. Muhammed'e dayandırır. Muhakkak olan şu ki vakfın tarihi insanlığın tarihi kadar eskidir. Çünkü insanlar toplu halde yaşama ihtiyacını duydukları andan itibaren, teavün fikrine sahip olmuşlar ve buna muvâzî olarak müesseseler kurmaya başlamışlardır. Aynı anlayışla bu müesseseleri yaşatabilmek için de maddî imkânlar tahsis etmişlerdir. Evvelâ mabedler, yollar, kuyular, havuzlar, köprüler kuran insanlar, daha sonra kervansaraylar, imaretler, medreseler, mektepler, kütüphaneler, tekeler ve diğer hayrî - insanî müesseseler kurmuşlardır.

Hız, Muhammed devrinden önce de, dünyanın muhtelif yerlerinde görülen vakfın, islâmî vakıflara örnek oldukları şüphesizdir. Ancak gayr-i müslim cemiyetlerdeki dinî ve lâdînî gayelerle kurulan vakıflar, İslâm cemiyetlerinde sadece dinî gayelerle kurulmuşlardır. Daha başka bir ifade ile tarihte vakıf tesis eden müslümanlar nihai gayede, Allah'a yaklaşmak ve onun rızasını kazanmak maksadıyla kurmuşlardır. Her ne kadar bir müslüman için vakıf tesisi farz veya vacip değilse de Kur'ân-ı Kerim ve Hadis-i Şerif'lerin umumi esprisi müslümanları vakıf kurmaya teşvik etmiştir. Âl-i İmran Sûresi'nin 92. Âyet-i Kerimesi :

"Sevdiğiniz şeylerden vermedikçe hayır ve taata asla erişemezsiniz", ifadesiyle canın yongası olan malın, olmayanlara verilmesini istemekte ve Bakara Sûresi'nin 148. Âyet-i Kerimesi de :

"Hayırda yarışınız" ifadesiyle mü'minleri hayırda yarışa çağırılmaktadır. Hz. Peygamberin

bir Hadis-i Şerif'inde ise insanın ölümüyle amel defterinin kapanacağı ve ancak arkada faydalı ilim, salih evlât ve sadaka-i câriye bırakanların amel defterlerinin kapanmayacağı bildirilmektedir. Bunlara benzer âyet ve hadislerden dolayı İslâm hukukçuları vakfı şöyle tarif etmişlerdir. "Menfaati ibâda raci olmak üzere ayn-ı memlûku Cenab-ı Hakkın mülkü hükmünde olarak temlik ve temellükten alâ vecih't, te'did kavlen haps ve menfaatını tasaddut yahud dilediğine sarfetmektir : (1)

Bu anlayış içinde İslâm'ın hicri birinci asrından itibaren vakıf müessesesi gelişmeye başlamış ve İslâm fakihleri hukukî statüsünü ve şekillerini ortaya koymuşlardır. Ebu Yusuf, Ebû Hanife ve İmam Muhammed'in aksine içtimâî ihtiyaçlara binaen vakfı, umumi ve hususî olmak üzere ikiye ayırdığı gibi Maverdi de vakfı, menfaati ammeye ait vakıflar ve menfaati muayyen kimselere aid vakıflar olmak üzere ikiye ayırmışlardır. Bilhassa Ebu Yusuf'un umumi vakıflar yanında hususî vakıflara da müsaade etmesi neticesinde İslâm dünyasında Hanefî ve gayr-ı Hanefî kesimlerde aile vakıfları çoğalmıştır. Bu tip vakıflar tarih içinde miras hukukunun getirdiği aşırı parçalanmayı bir dereceye kadar önlediği gibi, Ortaçağ Türk-İslâm dünyasında sık sık görülen mal müsaderesine karşı da bir sigorta vazifesini görmüştür.

İslâm hukukunda hükmi şahsiyet olarak tanınan vakfın idare ve murakabesi oldukça önemli bir mevzudur. Burada esas olan vâkıfın iradesidir. Vâkıf bunu bizzat kendisi yaptığı gibi, tayin edeceği bir müteveli veya nâzır tarafından yaptırmıştır. Bunun dışında kadıların ve Emiru'l-

(1) Ali Haydar efendi, Tertib'us-sunûf fi ahkâmı'l-vükûf, İst, s. 7.

mü'minin olan hükümdarların vakıflar üzerinde kontrol, hatta daha geniş hakları görülmüştür.

Rivayetlere göre Hz. Peygamber'in Hicretin 32. ayında vakfetmiş olduğu yedi adet hurma bahçesinden Fedek bahçesinin ilk nâzırı Hz. Ebû Bekir'di. Yine rivayete göre kendi vakfına ilk nezaret eden de Hz. Ömer'dir. Emeviler devrinde ise Halife Velid b. Abdülmelik Şam'da inşa ettirmiş olduğu Emeviyye Camii'ne karyeler, mezarlar tahsis ederek bu vakfa bakmak üzere bir de nâzır tayin etmişti. (2) Hicri IV. asırda da ilk defa Mısır kadısı tarafından vakıfların idaresi, nezareti ve onlarla ilgili davalara bakmak üzere ayrıca bir kadı tayin edilmişti. (3) Buna benzer müteaddit vesikalar bize, İslâm tarihinde kadıların da vakıflara nezaret ettiklerini göstermektedir. Divan-ı Mezalim de umumi vakıfları her zaman hususi vakıfları şikayet vukuunda teftiş ve murakabe etmiştir. (4) seyyitlere ve şeriflere aid vakıfların murakabesi ise Nakıbul-esraflar tarafından yapılırdı. (5) Sâman-oğullarında ise vakıflara bakmak üzere ayrıca bir divan teşkil edilmişti. (6) Memluklarda "Ahbas-ı Mebrure" denilen şer'i vakıfların merkezi idare ricali tarafından, Devadar o varidatı Haremeyn veya müslüman esirlerin kâfirlerden satın alınmasına ait olan Evkaf-ı hükmiyyenin Şafil Kadı-l-kudat, ve Evkaf-ı ehliyye denilen aile vakıflarının murakabesi de aile, hükümdar veya kadı tarafından seçilmiş nâzırlar tarafından yapılırdı.

Moğolların İslâmlaşmasından sonra vakıf müessesesine çok önem verdikleri, ilk müslüman Moğol hükümdarı Ahmed Teküdar (680-683/1282-1284) Gazan Han ve Olcayto devirlerinde daha önce harap olan vakıfların yeniden ihya edildikleri ve şart-ı vâkıfa uyulmasına titizlik gösterdikleri görülmektedir.

Başta Büyük Selçuklu Devleti olmak üzere diğer Selçuklu Devletleri ile Anadolu beylikleri ve Osmanlılarda da vâkıfın şartının şartın şartı gibi — yani vakfedenin koyduğu şartların şer'i esasları ortaya koyan şartları gibi kabul edilmesine şahid olunmaktadır. Bilhassa Osmanlıların vakıfları şart-ı vâkıfa göre idare etmeye titizlik gösterdikleri, mütevellilerden başka nâzırlar tayin ettikleri, Yıldırım Bayezid devrinde bunlara ilaveten her vilâyete "Müfettiş-i ahkam-ı Şer'iyye", Çelebi Mehmet devrinde bütün kadınlara nezaret için "Hakim-ül-Hükkam'l-Osmaniyye" tayin edildiği bilinmektedir. Mes'ele üzerinde olanca titizlik gösteren Fatih Mehmed, Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman da vakıflarının idaresini Sadrazamlara II. Bayezid ve I. Ahmed de Şeyhu-l İslâmlara vermişlerdi. Yine Osmanlılarda 1242/ de Evkaf Nezareti teşekkül edinceye kadar Osmanlı vakıfları şart-ı vâkıflarına uygun olarak beş ayrı nezaret tarafından idare olunmuştur.

1 — Haremeyn Nezareti : Darus-saade ağası'nın uhdesinde bulunan bu nezaret Haremeyn'e

meşrut vakıflarla Ayasofya, Sultan Ahmed, Nuruosmaniye, Yenicami, Şehzade, Çinili ve Valide-i Atik camilerinin evkâfına nezaret ederdi.

2 — Vezir Nezareti : Sadrazamın uhdesinde olup Fatih, Selim I. ve Kanuni Sultan Süleyman'ın evkâfına nezaret ederdi.

3 — Şeyhu-l-İslâm Nezareti : Şeyhu-l-İslâm'ın uhdesinde olup II. Bayezid ve I. Ahmed'in vakıflarına nezaret ederdi.

4 — Tophane Ümerası Nezareti : Darphane idaresince yürütülen bu nezaret Hamidiyye, Laleli, Selimiye, Mihrişah Valide ve II. Mahmud vakıflarına nezaret ederdi.

5 — İstanbul Kadıları Nezareti : İstanbul kadısı tarafından yürütülen bu nezaret, İstanbul kadılığına meşrut vakıflara bakardı,

Evkaf Nezareti kurulduktan sonra Haremeyn evkafı hariç bütün diğer nezaretler bu nezarete bağlanmış ve daha sonra Haremeyn Nezareti de buna katılmıştır.

Tarih içinde titizlikle muhafazasına çalışılan ve etrafında vakıf müessesesi teşekkül eden asıl unsur, şüphesiz ki vakfiyedir. Vakfiyye, hukuki tabiriyle vakfın tescilidir. İslâmî vakfiye, vâkıfın müracaatı üzerine kadının şahidler huzurunda hüküm verdiği hüccettir. Bu senet, kadı siciline kaydedildikten sonra resmîyet kazanır ve kesinleşirdi. Nadiren taş üzerine kazılmış vakfiyeler de vardır. Bu senetlerde çoğunlukla şu bölümler bulunurdu.

1 — Hamdele ve Salveleden sonra vakfın ecr ve sevabı ile alâkalı Âyet ve hadislerin bulunduğu bölüm.

2 — Vakfolunan mallar bölümü.

3 — Vakfın idare şeklini gösteren bölüm.

4 — Vakıfda yapılacak masraflar ve gelirlerin harcanacağı bölüm.

5 — Vakfın kim tarafından idare edileceği, vakıf personeli ve vazifeleri gösteren bölüm.

6 — Dua ve beddua bölümü.

7 — Şahitlerin isimlerinin yazıldığı bölüm.

8 — Ve kadının tasdiki.

Bu bölümler içinde en önemli bölümlerden birisi dua ve beddua bölümüdür. Çünkü vâkıfın vakfın şartlarını ihlâl veya tağyir edenleri manevi ceza dışında cezalandırabileceği bir ceza şek-

(2) Evkaf Nezareti Tarihçe-i teşkilatı İst. s. 6-7.

(3) Kindi Kitabı-l vulat s. 573.

(4) Maverdi, Ahkamu's-sultaniyye, Mısır 1909 s. 69.

(5) a.g.e. s. 84.

(6) Nerşahi-Tarih-i Buhara, Paris, 1892, s. 24.

li yoktur, Bundan dolayı gerek İslâm öncesi vakıflarda ve gerekse İslâm vakıflarında vakıflar şartlarına uymayanlara beddua etmişlerdir. Bunlardan bazı örnekler şunlardır :

1 — Hz. İsa'dan önce 1280-1290 tarihli ve Boğazköy'de bulunan bir Hitit vakfiyesinde kral Hattussilis ve Oğullarını da vakfın idaresine memur ederek vakfın şartını bozanların tanrının lânetine uğramasını diliyor(7)

2 — Sultan II. Bayezid Edirne'deki tesisleri için tanzim ettiği vakfiyesinin beddua bölümünde: "Kim ki şart-ı mezkûre muhalif tasarruf ide meharrime mürtakib olub zulm etmiş ola, Elâ lânetullahi ala'ızza'limin," demektedir.

3 — Kanuni Sultan Süleyman İstanbul'daki külliyesi için tesis ettiği vakfiyesinin beddua bölümünde şöyle beddua etmektedir: "Bunu herkes böyle bilmelidir ki Allah'a, Meleklerine, Kitaplarına ve Ahiret Gününe inananlardan hiç bir kimseye, kararlaştırılıp yazdırıldığı şekilde kat'ileştikten sonra artık bu vakfı bozup değiştirmek helâl değildir. Tahvil ve tağyire yeltenen ve sırf kendi tezviri ile iptaline çalışan kimsenin Allah eğrisini, doğrusunu da farz ve nafil ibadetlerini de kabul etmesin. Amellerini hüsrana, kendilerinde halce ve malca kötülüğe uğrayanlar zümresine katsın. Allah'ın Meleklerin ve insanların lâneti onun üzerine yağsın ... Yeri Cehennem olsun, Orada kendisine kaynamış kızgın su ve Cehennemliklerin yanıklarından gelen irinler içrilsin. Rabbul-aleminin Hud sûresi 18. Ayeti "haberli-

niz olsun ki Allah'ın lâneti zalimler üzerinedir" kavlı şerifini duyduktan sonra bir mü'min buna nasıl cür'et eder. Görüb gözetici olan Allah'dan korkan kimse buna nasıl el atar...

4 — Molla Fenari'nin Bursa'daki medresesine ait vakfiyesi : 1430, "Her kim bu vakfı tedbil etmeye, ihmale niyetlenirse Allah'ın Meleklerin ve Resûllerin lâneti onun üzerine olsun.

5 — Topkapı'da Kara Ahmet Paşa külliyesi: 972/ "Her kim işe tezviri katarak bu vakfın iptaline sa'y ederse Allah'ın ve Meleklerin ve bütün insanların lâneti onun üzerine olsun... Ve yeri Cehennem olsun... ve orada içeceği kızgın su ve yiyeceği cehennemliklerin yanan vücütlerinden akıtacağı kan ve irin olsun....

6 — İsa Bey Vakfiyesi: Bursa'daki medresesine: 1442 "Bu vakfın zabıtları, şartları değiştirilemez. Orada tayin ve tahsis edilen şeyler ihmale uğratılamaz. Açıklanan şeyler gizlenemez. Yerler ve Gökler durdukça, İslâmiyetin iktizası mucibince vakfiyedeki hükümler caridir.

Evkaf malları satılamaz, Hibe edilemez, rehin verilemez, Mülk edinilemez, Miras yoluyla intikal etmez ve bu şartlar altında kıyamete kadar devam eder. Herhangi bir Hakim-i mülk, kadı veya valinin bu evkaftı ve hükümlerini değiştirmemesi gerekir. Her kim onları değiştirmek ister veya ihmal ederse Allah'ın, melâikenin, Resûllerin ve bütün insanların lâneti onun üzerine olsun....